

Коваль Ганна Шамільовна

старший викладач,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

кафедра загальної та соціальної психології

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

У даній статті аналізуються поняття «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка», «аддиктивна поведінка», «злочин». Виявляється специфіка прояву делінквентної поведінки у підлітків.

Ключові слова: підліток, девіація, делікт, аддикція, злочин, норма.

На сьогоднішній день у зв'язку з криміналізацією нестабільного українського суспільства, що посилилася, особливої актуальності набуває науковий аспект в роботі з важкими дітьми і делінквентними підлітками. Термін «делінквентність» на сьогоднішній день потребує істотного уточнення.

У психологічній науковій літературі існує наступне значення терміну «девіантна поведінка»: «(від англ. Deviation — відхилення) — дії, не відповідні офіційно встановленим або таким, що фактично склалися в даному суспільстві (соціальній групі) моральними і правовими нормами, що приводять порушника (девіанта) до ізоляції, лікування, виправлення, покарання. Основні види девіантної поведінки: злочинність, алкоголізм, наркоманія, суїцид, проституція, сексуальні девіації» [4, с. 122].

За визначенням І. С. Кона [11, с. 237] «девіантна поведінка — це система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої, або такої, що мається на увазі, норми, будь то норма психічного здоров'я, расії, культури або моралі».

Н. А. Клейберг [10] указує, що як синоніми поняття «поведінка, що відхиляється» уживаються терміни «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка», «асоціальна поведінка», «неадекватна поведінка», «агресивна поведінка», «акцентуїтована поведінка», «конфліктна поведінка» і так далі.

Поняття «девіації в поведінці», з погляду автора, тісно пов'язане з поняттям «норма». На нашу думку, так звана термінологічна «плутанина» виникає через те, що, по-перше, саме поняття «норма» є нестійким в культурно-історичному аспекті, а також піддається значним варіаціям в рамках певної епохи і культури. По-друге, перераховані терміни відображають відхилення в поведінці, що розрізняються і по амплітуді прояву (наприклад, втеча з дому не тотожна бродяжництву), і формі (наприклад, наркотизм, вандалізм).

М. Клінард і Р. Мейер [23] вважають, що існують 4 перспективи, щодо яких поведінка може бути названа девіантною: статистична, етична, перспектива реагуючого спостерігача і нормативна перспектива. Щодо статистичної перспективи, відхиляючими вважаються статистично рідкісні

форми поведінки. Етична припускає наявність догми, незмінного зведення правил (наприклад, заповіді). Перспектива реагуючого спостерігача зводиться до ідіоми «Не спійманий — не злодій». Нормативною перспективою, на думку авторів, вважаються соціальні конвенції, домовленості і очікування.

На думку В. Д. Менделєвіча [19], залежно від способів взаємодії з реальністю і порушення тих або інших норм суспільства, девіантна поведінка ділиться на п'ять типів: делінквентна, аддиктивна, патохарактерологічна, психопатологічна і поведінка на базі гіперздібностей.

Наукова література трактує термін «делікт» (від лат. *Deliktum*) як «правопорушення, злочин. Тобто протизаконна дія, провина; окремий випадок девіантної поведінки». Термін «делінквент» (від лат. *Delinquentis*) інтерпретується як «..правопорушник, злочинець. У США цей термін застосовується до неповнолітніх, визнаних винними в кримінально караних діяннях» [4, с. 127].

Ф. Шмаллегер [24, р. 16] приводить ряд визначень злочину залежно від «професійного» підходу: юридичне — «злочин є порушенням закону» і психологічне — «злочин є формою соціального невміння пристосуватися до навколишнього середовища, яке може бути визначене як більш менш різко виражені утруднення, які індивід випробовує при реагуванні на вплив/стимули свого оточення».

Л. І. Спірідонов [20, с. 21] дає наступне визначення цього терміну: «Злочинність — це момент, стан соціального організму. Злочинність як соціальне явище є однією з характеристик суспільства, один з параметрів, який відображає стан соціального організму».

Я. Гілінський [8, с. 79] трактує поняття «злочинність» як «...відносно поширене (масове), статистично стійке соціальне явище, різновид (одна з форм) девіантності, визначена законодавцем в кримінальному законі». Автор підкреслює очевидність залежності злочину від зведення законів і від того, в якій країні і в який час вони створені.

Г. Крайг [13] стверджує, що девіантні і делінквентні форми поведінки — це пристосування до соціальних і психологічних реалій отроцтва і юності, хоча і засуджуване суспільством за свій екстремізм.

Вітчизняні і російські психологи, як підкреслює Н. А. Клейберг [10], виділяють наступні форми девіантної поведінки підлітків: втечі з дому, бродяжництво, страхи і нав'язливості, наркотизм, вандалізм, графіті, гомосексуалізм.

У чистому вигляді говорити про досконалий злочин можна лише з того моменту, коли особа, що його зробила, стає суб'єктом, тобто досягає певного віку для умисних злочинів. Згідно Кримінальному кодексу України, це 16 років. А по деяких статтях закону, наприклад, ст.ст. 115–117, це 14 років. Види покарань для неповнолітніх, відповідно до скоєного злочину, передбачені наступні: штраф, суспільні роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний термін [14].

Перелік правопорушень підлітків трохи відрізняється від правопорушень, що здійснюються дорослими.

За даними В. Ф. Пірожкова [17], злочинність неповнолітніх характеризується нерівномірністю динаміки за різними тимчасовими показниками, що пояснюється не тільки об'єктивними чинниками, але і віковими психологічними особливостями підлітків. Автор указує, що підлітки скоюють злочини у вільний від навчання час, в учбові дні (з 15.00 до 24.00). Пік злочинів припадає на 20.00–21.00.

Наше дослідження дозволяє уточнити ці відомості. За нашими даними, найбільша кількість злочинів здійснюється підлітками о 20 годині. Наступний пік припадає на 23 години, а потім, відповідно, на 18 і 22 години.

До 7 % злочинів вчиняються в учбовий час, коли підлітки мають бути в школі. До 10 % злочинів вчиняється в період виробничої практики або інших робіт. При цьому до 18–20 % злочинів вчиняється у вихідні і святкові дні, а менше всього злочинів доводиться на понеділок. Протягом року сплеск злочинних проявів доводиться на канікули. І ще один сплеск злочинності припадає на березень, що, ймовірно, на думку вченого, можна пояснити перебудовою організму у зв'язку із зміною рівня тестостерону в крові [17].

А. Г. Кальман [9] указує, що близько 80 % злочинів неповнолітніх здійснені за місцем проживання, навчання або роботи. Більше половини — після 20 годин. Автор виділяє наступні структурні характеристики сучасної злочинності неповнолітніх:

- «злочинність неповнолітніх в порівнянні із злочинністю дорослих відрізняється менш тяжким характером, але кожен п'ятий злочин, скоєний неповнолітнім, належить до категорії тяжких;

- рецидивна злочинність серед неповнолітніх складає 15–18 %, серед дорослих — 25–30 %;

- питома вага осіб чоловічої статі складає 90–95 %, а жіночого — 5–10 %, причому кількість осіб чоловічої статі в структурі населення країни значно менша, ніж жіночої;

- найбільшу питому вагу складають підлітки у віці 16–17 років;

- структура злочинності неповнолітніх по видах і групах злочинів відрізняється від структури всієї злочинності. У ній переважають: крадіжки майна всіх форм власності, грабежі, розбої, крадіжки автотранспорту, хуліганство, нанесення тілесних ушкоджень [9, с. 226–227].

Дані нашого дослідження узгоджуються з даними А. Г. Кальмана: найбільша кількість підліткових злочинів — це крадіжки (70 чоловік), на другому місці — грабіж (44 людини), на третьому — розбій (31 людина). Далі представлені наступні види злочинів: незаконне заволодіння транспортним засобом — 19 чоловік, хуліганство — 16 чоловік, злочини на сексуальному ґрунті — 16 чоловік, умисне вбивство — 11 чоловік.

Н. Кофирін вважає, що специфіку підліткових деліктів складають групові злочини. Це обумовлено загостреною потребою в спілкуванні, потребою в самоствердженні, в реалізації своїх здібностей, пошуку психологічного і фізичного захисту. Підліток, особливо соціально неблагополучний, завжди тягнеться до сили, а об'єднання в групи набагато її збільшує. Особливо велика в психологічному відношенні роль «тусовки». За наслідками

опитування «тусовочників», більшість з них вживали алкоголь, багато хто пробував наркотичні і токсичні речовини. Найбільш значущими для відвідувачів «тусовок» такі цінності, як гроші, порнографія і секс, «тачка», «красиве життя». Більше всього, з погляду вченого, їх привертають такі види діяльності, як комерція, робота в охоронних структурах, фірмах і банках, рекет [12].

З цього можна зробити висновок, що «тусовка» грає велику роль в психологічній підготовці до кримінальної діяльності і кримінального життя.

За деякими даними, загальний статистичний показник групової злочинності дорівнює 25 %, а для неповнолітніх — 70–78 % [9].

С. Д. Арзуманян [1] вважає, що сферою спілкування і місцем прояву активності підлітка стає група, норми і цінності якої, що формуються зовні соціально значущій діяльності, направлені на досягнення групової згуртованості і стимулюють асоціальну поведінку підлітків (журіння, вживання психоактивних речовин, нецензурна лайка, пустощі, утиск молодших і так далі), що, кінець кінцем, стає живильним ґрунтом для вчинення злочинів.

І. П. Башкатов [2] указує, що злочинні групи неповнолітніх найчастіше здійснюють зухвалі пограбування, розбійні напади, крадіжки, групові зґвалтування, чинять цинічні хуліганські дії. Автор указує, що їх поява — це патологічний процес самоорганізації спільноти неповнолітніх, позбавлених педагогічного керівництва, які за сприятливих умов набувають форми корпорацій. Наочним прикладом цьому, на думку вченого, може служити наркоманія і супутні з нею злочини. Процес самоорганізації включає ряд етапів: група з асоціальною поведінкою, криміногенна група, кримінальна група [1].

А. Г. Кальман [9] вважає, що у неповнолітніх делінквентів домінуючим чинником є корислива мотивація, а для насильницької злочинності останнім часом характерні елементи жорстокості, знущання з жертви, прояв цинізму, імпульсна дія.

Основу групового кодексу неповнолітніх, з точки зору Ф. С. Махова [21], складають помилкове поняття «колективізму», кругова порука, демонстрація сили, жорстокість, витонченість санкцій до «зрадників» і «чужих». Автор підкреслює, що на злочинність неповнолітніх впливають регіональні і національні особливості. У великих містах йде інтенсивне формування етнічних угруповань, у тому числі і неповнолітніх. Девіантність неповнолітніх має велику динаміку в зонах міжнародних конфліктів (мародерство, масові грабежі, захоплення заручників, вбивства неповинних людей і тому подібне). У приморських і прикордонних містах велику питому вагу підліткових деліктів займають злочини проти власності, а в північних і східних районах поширене пияцтво і, як наслідок, групове хуліганство, бійки і таке інше.

Інтенсивність підліткової злочинності в містах набагато вища, ніж в сільській місцевості, і складає відповідно 77 % і 33 % [9].

Спостерігаються делікти і в сфері підліткового фанатизму. Фанатик (лат. — *fanaticus* — несамовитий) — людина, що відрізняється крайньою

нетерпимістю, незвичайною прихильністю чому-небудь. Широко відомі такі види підліткового фанатизму, як спортивний, музичний, колекційний і так далі. Звичайний натовп від натовпу фанатів-підлітків, як указує Л. Прошак [18], можна відрізнити по 2 чинникам: однаковий об'єкт ненависті або поклоніння і те, що перший камінь або перша кров легко перетворює кожного фаната з натовпу в делінквента.

М. Латишева [15] указує, що разом з традиційними видами фанатизму бурхливо розвивається фанатизм націоналістичний. Автор указує на існуючі в сучасному суспільстві скинхедовське угруповання неонацистського толку, а також появу «червоних скинів», яким неважливо, кого бити — кавказців або нацистів.

Через те наше суспільство наздогнала сексуальна революція, деформація моральних принципів в суспільстві, економічне неблагополуччя основної маси населення привели до того, що проституція, яка існує як даність скрізь і завжди, істотно помолодшала. Як підкреслюють Т. Федоткіна і В. Чупрін [22], не рідкість, коли «падаються дівчатка, причому в 10–12 років це вже цілком досвідчені жінки».

У кримінології відоме правило, що «там, де проституція, там і кримінал». На думку Н. Васильєвої [6], з одного боку, самі повії стають об'єктом посягань, з іншого боку, на них паразитує величезна надбудова злочинного світу.

Ми поділяємо думку вчених про те, що існує особливий зв'язок між делінквентною та аддиктивною поведінкою підлітків. Аддиктивна поведінка (від англ. addiction — це схильність, згубна звичка, лат. addictus — рабськи відданий) — особливий тип форм деструктивної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності за допомогою спеціальної зміни свого психічного стану [4, с. 22]. Виділяють наступні види аддикцій: зловживання одним або декількома речовинами, що змінюють психічний стан (напр., наркотики, алкоголь, отрути, ліки), ігроманія (у тому числі і комп'ютерна), тривале прослуховування музики (головним чином заснованої на ритмах) і так далі.

Підлітковий вік з давніх пір вважається за чинник, сприяючий розвитку хімічної залежності [3].

«Відомо, що якщо аддиктивна поведінка виникає з підліткового періоду, то ризик формування хімічної залежності виявляється високим. Так, до 75 % алкоголіків і наркоманів починають вживати психоактивні речовини будучи підлітками» [19, с. 618].

На нашу думку, взаємозв'язок аддиктивних форм залежності і делінквентної поведінки підлітків очевидний, адже будь-яка психоактивна речовина коштує грошей, будь то алкоголь або наркотики. Тобто існують делікти підліткового віку, пов'язані з корисливими злочинами, здійснювані для отримання коштів, які витрачаються на психоактивні речовини. А так само існує ряд злочинів, які здійснюються під впливом психоактивних речовин.

Дослідження показують, що серед неповнолітніх досить високий відсоток осіб, які скоїли злочини в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння (90 % насильницьких і до 70 % корисливих злочинів) [9].

Таким чином, на сьогоднішній день особливої актуальності набувають знання про особливості підліткового криміналу. Ми дотримуємося тієї точки зору, що делінквентним є протизаконна дія, вчинок або поведінка, а термін «делінквент» трактується як правопорушник, злочинець. У нашому випадку мова йде про підлітків-делінквентів.

Перелік підліткових деліктів має істотні відмінності від злочинів, що здійснюються дорослими. Насамперед, ці відмінності обумовлені особливостями підліткового віку. До їх числа входять:

- часовий аспект вчинення злочинів;
- гендерний аспект з явною перевагою осіб чоловічої статі;
- виражена динаміка підліткових деліктів в зонах міжнаціональних конфліктів;
- підлітковий фанатизм;
- пріоритет злочинності підлітків в містах по відношенню до сіл;
- злочини на сексуальному ґрунті, обумовлені пубертатним періодом;
- понижена рецидивність в порівнянні з дорослими злочинцями;
- пріоритет корисливих злочинів і злочинів, здійснених підлітками в групі.

Список використаних джерел

1. Арзуманян С. Д. Микростреда и отклонения социального поведения детей и подростков. — Ереван: Изд. ЛУИС, 1980.
2. Башкатов И. П. Психология групп несовершеннолетних правонарушителей. — М.: Прометей, 1993, гл. III.
3. Битенский В. С., Херсонский Б. Г., Дворяк С. В., Глушков В. А. Наркомания у подростков. — Киев: Здоров'я, 1989.
4. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко, СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. — с.420
5. Васильев В. Л. Психологические основы организации труда следователя. — Волгоград, 1976.
6. Васильева Н. Торгую телом. Ну и что? // Кошелек или жизнь. 1996. № 2.
7. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 1.Ж Вопросы теории и истории психологии / Гл. ред. А. В. Запорожец. — М.: Педагогика, 1982.
8. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. — 528 с.
9. Кальман, А. Г. Преступность несовершеннолетних и ее предупреждение. — Харьков: Одиссей, 2007.
10. Клейберг Н. А. Психология девиантного поведения. — М.: Сфера, 2001. — 160 с.
11. Кон И. С. «Психология ранней юности». — Москва: Просвещение, 1989.
12. Кофырин Н. Тусовка — тоже жизнь// Аргументы и факты. 1990. № 40.
13. Крайг Г. Психология развития. — СПб., 2001.
14. Кримінальний кодекс України. — Харків: Одиссей, 2008.
15. Латышева М. «Красные скины» \\ Версия 2000, 12–18 декабря.
16. Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М.: Русский язык, 1984.
17. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодежи. Криминальная субкультура. — Тверь: Изд. Приз, 1994.
18. Прошак Л. Драка фанатов // Аргументы и факты, Москва, 2000. № 27.
19. Руководство по аддиктологии / Под ред. проф. В. Д. Менделевича. — СПб.: Речь, 2007. — 768 с.

20. Спиридонов В. И. Криминологический факт и его оценка // Криминология и уголовная политика. — М., 1985. С. 21.
21. «Союз нерушимый бандитов свободных» // «КП» в Москве. 1995. № 27.
22. Федоткина Т., Чуприн В. Волчий билет в жизнь выдает на вокзалах беспризорникам родное государство // Московский комсомолец. 1995, 14 ноября.
23. Annual Edition: Deviant Behavior 96/97 – Gilford, Connecticut: Dushkin Publishing Grup.
24. Schmallegger F. Criminology Today. An integrative introduction. Third Edition. Prentice-Hall, Upper River, NJ, 2002. P. 16.

А. Коваль

старший преподаватель,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ДЕЛИНКВЕНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Резюме

В данной статье анализируются понятия «девиантное поведение», «делинквентное поведение», «аддиктивное поведение», «преступление». Выявляется специфика проявления делинквентного поведения у подростков.

Ключевые слова: подросток, девиация, деликт, аддикция, преступление, норма

A. Koval

senior teacher,

Odessa National University named after I. Mechnikov

**BASIC NEW FORMATIONS OF TEENS AND PSYCHICAL
INSTABILITY AS HIS INEVITABLE ATTRIBUTE**

Summary

This article analyzes the concepts «deviant behavior», «delinquent behavior», «addictive behavior», «crime». It is revealed the specific character of delinquent behavior demonstration in teens.

Key words: teen, deviation, delinquent, addiction, crime, norm.